

УДК 340.1

ДЖЕЙМС БОЙД ВАЙТ – ВІДДАНИЙ ПРИХИЛЬНИК НАПРЯМУ «ПРАВО І ЛІТЕРАТУРА»

Хижняк Ю.В.

Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті охарактеризовано значення ідей Дж. Б. Вайта для становлення міждисциплінарного напрямку «право і література». Процес формування поглядів вченого показано через особливості його власної освіти та викладацького досвіду. Розкрито зміст його уявлень щодо суті юридичної освіти та щодо ролі у ній творів художньої літератури. Зокрема, у статті представлені думки Дж. Б. Вайта щодо недоліків освітнього процесу у вищій юридичній школі. Ці недоліки стосуються двох компонентів педагогічного дискурсу: інструктивного та регулятивного.

Ключові слова: Дж. Б. Вайт, «право і література», юридична освіта, інструктивний дискурс, регулятивний дискурс.

Постановка проблеми. Джеймс Бойд Вайт – відданий прихильник напрямку «право і література». Саме так Я. Ворд називає Дж. Б. Вайта у книзі «Право і література»: можливості та перспективи» [1, р. 6]. Та й справді, ім'я Дж. Б. Вайта спадає на думку чи не найперше серед усіх тих, хто представляє напрям «право і література». Почасти через те, що його вважають засновником цієї міждисциплінарної сфери, адже з його праці «Правова уява» (1973) починається відлік історії сучасного американського варіанту «права і літератури». Хоча, як зазначає Дж. Харш, ідентифікація «моменту виникнення» будь-якого наукового напрямку зазвичай пов'язана з певними складнощами і тому є завжди не зовсім коректною [2, р. 10].

Так і у нашому випадку – наукові розвідки у сфері взаємозв'язку права та художньої літератури велися задовго до виходу в світ вказаної праці Дж. Б. Вайта. Є принаймні дві події, які фігурують як важливі моменти початкового етапу розвитку «права і літератури» в США. Першою є опублікування статті Б. Кардозо «Право і література» у *Yale Review* в 1925 році. Друга – пов'язана з традицією, що існувала в американських університетах у XIX – на початку XX століть і полягала в наданні студентам-юристам списку літературних творів, в яких висвітлювалися правові теми. Одним із найвідоміших списків такого роду став «Список правових романів» Дж. Г. Вігмора, надрукований в *Illinois Law Review* у 1908 році. Крім того, треба зауважити,

що «право-літературні» дослідження не обмежуються лише американським дискурсом.

Тож говорити про Дж. Б. Вайта як про винахідника самої ідеї діалогу між юриспруденцією та художньою літературою навряд можливо. І він сам неодноразово звертає на це увагу. Втім слова Я. Ворда вдало підкреслюють той особливий смисловий простір, сповнений ніби батьківським теплом, що його створив Дж. Б. Вайт у царині «права і літератури». Видається, що окремішність цього простору та його несхожість на інші дослідження у цій сфері зумовлені принциповим для Дж. Б. Вайта баченням «права і літератури» як навчального засобу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід звернути увагу на те, що творчість Дж. Б. Вайта є маловідомою на теренах української юриспруденції. Згадку його імені можна віднайти лише у дослідженнях, присвячених загальній характеристиці міждисциплінарного напрямку «право і література», яких майже немає в Україні. Необхідно назвати деяких російських дослідників, чії праці торкаються питань «права і літератури», а отже побіжно в їхніх текстах фігурує і Дж. Б. Вайт: І. В. Борщ, І. Л. Честнов, М. В. Антонов, К. Г. Самохіна. Втім будь-яких окремих праць, які стосуються саме Дж. Б. Вайта, в україномовній та російськомовній юридичній літературі, на жаль, немає.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду на вищезазначене, складно говорити, що питання поглядів

Дж. Б. Вайта та їх значення для вітчизняної юриспруденції було вже досліджено. Варто тільки підкреслити, що у даній статті більше уваги буде приділено розумінню Дж. Б. Вайтом навчального потенціалу напряму «право і література», зокрема, його можливостей подолати вади педагогічного дискурсу у вищій юридичній школі.

Мета статті полягає у характеристиці основних ідей творчого доробку Дж. Б. Вайта як представника напряму «право і література».

Виклад основного матеріалу. Згадаємо, що «Правова уява» попервах адресована саме студентам, написана у вигляді навчального посібника. У передмові Дж. Б. Вайт зазначає, що книга призначена допомогти студентам стати літературними та культурними критиками і навчитися застосовувати ці їхні здібності до дискурсу права [3, р. xi]. Примітно, що стаття Г. Дж. Пауела, професора права Дюкського університету, присвячена Дж. Б. Вайту, називається «Учитель». Професор Пауел пише, що ще з часів «Правової уяви» виявилася пристрасна цікавість Дж. Б. Вайта до процесу викладання та вивчення права. Автор статті характеризує «Правову уяву» як, можливо, найбільш дивний і водночас найчудовіший кейсбук серед усіх, що їх було зіставлено для використання в юридичній освіті. Праця не присвячена окремому предмету (контрактам чи деліктам, чи власності) або певному правовому інструменту (наприклад, тлумаченню закону), вона, за словами самого Дж. Б. Вайта, присвячена «діяльності «бути юристом», діяльності, пов'язаній з тим, що людина може або не може робити з думкою та мовою [4, р. 1393].

На початку «Правової уяви» Дж. Б. Вайт демонструє, як по-різному за допомогою засобів мови три автори на основі свого унікального досвіду й переживань описують одне й те ж саме місце – річку Міссісіпі. Надані у книжці, доволі розлогі пасажі з трьох творів художньої літератури – «Життя на Міссісіпі» Марка Твена, «Американських нотаток» Ч. Діккенса та «Ла Саль і відкриття Великого Заходу» Ф. Паркмана – супроводжуються різноманітними питаннями Дж. Б. Вайта, що адресовані студенту (ширше – будь-якому читачу). Пропонується уявити, як іще може бути описана ця місцина, як би описав її, наприклад, залізничний магнат, або яким чином про Міссісіпі міг би «говорити» юридичний документ [3, р. 8–15].

Дж. Б. Вайт прискіпливо розглядає юриста як письменника особливого роду і його хвилюють питання взаємодії юриста, його свідомості з мовою права. Чи мова права накладає певні особливості на стиль мислення? Чи може вона в якомусь сенсі контролювати, нав'язуючи стереотипи та моделі сприйняття світу та написання текстів?

Як видається, розуміння творчості Дж. Б. Вайта загалом, та його «Правової уяви» зокрема, може бути почерпнуте з його власної розповіді про свою освіту, про те, як сформувалися його погляди на дві сфери – право і художню літературу.

Вивчаючи у коледжі головним чином грецьку та англійську літературу, Дж. Б. Вайт, за його власними словами, зіштовхнувся з відмінністю між різними мовами, з тим, що людина не думає, і в принципі не може думати, однаково різними мовами. Те, що може бути висловлено однією

мовою, за допомогою іншої – часом неможливо висловити, оскільки мова – це спосіб конструювання дійсності [5, р. 6].

В коледжі Дж. Б. Вайт багато часу присвячував різним формам опрацювання творів художньої літератури: справжньому та глибокому розумінню природи величі певних літературних творів, обговоренню їх переваг та недоліків, аналізу стилю поетів та письменників. Хотілося б звернутися до слів Дж. Б. Вайта, які ілюструють розуміння вченим значення художньої літератури, що воно склалося ще тоді, у коледжі, і потім стало однією з центральних ідей його наукових розвідок в сфері «права і літератури»: «Однією з причин прочитання найкращих творів художньої літератури було те, що вони можуть слугувати моделями для нашого власного письма; не в тому сенсі, що ми будемо копіювати чи імітувати їх, а в глибшому сенсі – література показує, як деякі з найкращих письменників світу вирішували проблеми, з якими зіштовхується кожна людина, коли намагається висловитися, особливо з проблемою нашої мови: її недостатністю, її невідповідністю, її інколи шкідливими тенденціями, її неймовірно багатими ресурсами значення. Це допомагало нам бачити, що література не має розглядатися тільки як предмет високого вжитку, як вишукане вино або як частина елегантності життя, художня література знаходиться у центрі нашого власного творчого та емоційного життя, оскільки ми, як і письменники, яких ми читаємо, можемо впадати у порожні кліше, сентиментальні слогани чи лежача реклами або пропаганди; а можемо, як і вони, спробувати віднайти шляхи використання нашої мови для того, щоб говорити речі, варті поваги. Це почуття небезпеки та могутності мови стало мені в нагоді, коли я почав вивчати право» [5, р. 10–11].

Втім спочатку, коли Дж. Б. Вайт вирішив стати професором англійської філології, він зрозумів, що на нього чекає вивчення художньої літератури як певного роду діяльності, відокремленого від звичайного життя, політики та етики. Для Дж. Б. Вайта той факт, що читання літератури було професіоналізовано, загрожувало її цінності. Він не хотів ставати просто *читачем* художньої літератури, тому вирішив зв'язати своє життя з юриспруденцією. Звучить дивно, але рішення це для Дж. Б. Вайта безпосереднім чином було зумовлено його уявленнями про сутність юридичної освіти. Він бачив процес вивчення права як навчання тому, як добре читати та писати, послуговуючись мовою права. Зрозуміло, що такі уявлення про право не були надто поширеними в культурі. Юридична освіта не розглядалася як риторична та літературна за своєю природою, право уявлялося як самодостатнє, замкнуте саме у собі [5].

Тож бачимо, що ще будучи студентом, Дж. Б. Вайт цікавився освітнім процесом. Не можна сказати, що в цьому плані він є поодиноким, юридична освіта – предмет постійних дискусій та роздумів. Якщо поглянути на праці представників напряму «право і література», то можна побачити, що у багатьох із них підкреслюється навчальний потенціал цієї міждисциплінарної сфери. І саме в педагогічній площині, як видається, можна віднайти паростки скептичного ставлення до «права і літератури» як чогось, що знаходиться поза «суто

правовим». Тут справа не конкретно в «праві і літературі», недоліках чи перевагах цього навчального курсу, проблема є глибшою і полягає в особливостях юридичної освіти в цілому.

Цікаво, що в українських наукових розвідках тема педагогічного дискурсу в юриспруденції не є популярною. В цьому контексті хочеться процитувати класика соціології освіти П. Бурдье: «Як можна абстрактно розмірковувати про університети, коли сьогодні вони змушують говорити про себе предметно та все частіше говорять про себе самі? Чи можна у подібних роздумах відійти від університетського дискурсу, уникнути тавтологій, визнаних поглядів на освіту, тобто уявлень, отриманих в процесі освіти ж? Як можна говорити про університет, не приносячи жертву університетській доксі – тому, що університети вважають само собою зрозумілим, і тому застосовують до *alma mater* мисленнєві категорії, вироблені ними самими» [6, с. 8]. На думку П. Бурдье, люди ні ще зі школи нав'язуються певні класифікації (наприклад, відомий усім нам поділ письменників на класиків та усіх інших), але принципи, що лежать в основі таких класифікацій, залишаються імпліцитними та не обговорюються, оскільки вони є ніби чимось на зразок очевидного. Одним із уже наперед вирішених поділів, що їх нам пропонує система освіти – «опозиція права ансамблю гуманітарних та природничих наук» [6]. Саме на це вказує і Дж. Б. Вайт, коли описує, що його здивувало в юридичній освіті: «Право бачилося як *sui generis*, як унікальна культурна форма зі своїми власними, притаманними їй інтелектуальними та етичними якостями» [5, с. 14].

Розмірковуючи про педагогічний зміст юридичної освіти, необхідно говорити про два моменти, пов'язані із тим, що Б. Бернстайн назвав компонентами педагогічного дискурсу: інструктивний та регулятивний. Інструктивний дискурс створює спеціальні здібності та навички, визначає знання, яке слід передавати, і здібності, які слід розвивати: все, що необхідно для участі випускників у певній сфері професійної діяльності. Регулятивний дискурс формує порядок, професійні стосунки та ідентичність; це моральний дискурс із правилами, які встановлюють критерії належної суті суб'єкта, поведінки, якої від нього/неї очікують та відповідної професійної позиції [7, р. 32]. Регулятивний дискурс є такою собі «прихованою навчальною програмою», що розкриває механізми формування людини у відповідності з цілями суспільства, ілюструє те, що освітня діяльність навчальних закладів – це щось більше, ніж просто передача знань, які встановлюються офіційними учбовими планами [8, с. 177].

Влучно змальовує характеристики обох складових педагогічного дискурсу саме в юридичній школі К. А. Ліста, доцент Національного університету Кордови. Дж. Б. Вайт, власне, пише про ті ж самі риси, які, до речі, притаманні і вітчизняному педагогічному дискурсу в юриспруденції. Так, в рамках інструктивного дискурсу знецінюється або навіть виключається будь-яке знання, яке не відноситься безпосередньо до правового, а також усі навички, які не визнані явно корисними у практичному застосуванні професії. Те, що відкидається, визначається як абстракції та критика. Тому не дивно, що ціннісно-орієнтоване

мислення, націлене на зовнішню критику права та юридичних дій, розпізнавання соціальної, політичної та історичної природи усіх правових феноменів або представлено побіжно, або повністю виключено з традиційної системи навчання праву, чи витіснене на поля навчальних планів юридичних факультетів [9, р. 343].

Що ж стосується регулятивного дискурсу, то К. Ліста вказує на диктат особи викладача, який заздалегідь позиціонується як авторитет, знавець та спеціаліст у сфері права. В той же час, студент залишається пасивною фігурою, просто слухачем, він навіть не намагається піддати сумніву легітимність та виправданість змісту інструктивного дискурсу. Звідси, впливає принципова неможливість та нездійсненність відкритої критичної рефлексії в процесі навчання [9, р. 344–348].

К. Ліста звертає увагу і на такі характеристики регулятивного дискурсу як: недолік уваги до цінностей та етичних проблем, однорідність підходів, які застосовуються, консерватизм та інструменталізм. «Етична порожнеча» є наслідком відсутності контекстуалізації права в його соціальній та політичній структурі, критичної оцінки його політико-соціальної функції та соціальних наслідків, справедливості чи несправедливості правових актів [9, р. 353]. Все назване вважається ніби позаюридичним, а отже знаходиться під забороною.

Дж. Б. Вайта непокоять ті ж самі недоліки навчання праву в юридичній школі, й художня література для нього є своєрідним засобом подолання цих вад. Корінь зла вчений бачить у жорсткій детермінації ролей та стосунків: визначення викладача як наділеного владою та добре обізнаного маніпулятора, а студента – як дитини без будь-якої відповідальності, окрім відповідальності за підготовку до іспитів; детермінація матеріалу тільки як правових норм та принципів, укорінених в кейсах та статутах, або як теорій, проілюстрованих у конкретних ситуаціях. Звідси – юридична освіта не розглядається як навчання тому, як має мислити юрист, а скоріше – як навчання тому, як необхідно думати на адвокатському іспиті. Дж. Б. Вайт задається питаннями: чи можемо ми визнати, що всі студенти є різними, мають різні здібності та чесноти, що предмет «право» не є одним і тим самим в різних аудиторіях, що кожен зі студентів сам є відповідальним за свій власний навчальний процес, зміст якого залежить від попереднього життєвого і читацького досвіду студента, його власного бачення своєї професійної кар'єри? Й нарешті: чи може бути юридична освіта не просто професійною підготовкою, чи може вона бути вихованням індивідуального мислення? [10, р. 14–16]

Дж. Б. Вайта цікавить, що ж саме відбувається в уяві та розумі юриста, коли він, стикаючись з реальною проблемою світу, зі шкодою чи конфліктом, намагається переключитися цю проблему на мову права. В цьому сенсі твори художньої літератури як результати роботи думки письменника є для вченого засобом навчання студентів юридичних факультетів.

Метою цього короткого екскурсу у світ наукового доробку Дж. Б. Вайта, звичайно, не є детальне висвітлення його ідей про напрям «право і література», швидше метою є побачити певний відтінок, який його особистість внесла у

різнобарв'я думок та сенсів цієї течії, а також у концепцію юридичної освіти загалом. Щоб його побачити, хочеться звернутися до початку книги «Від очікування до досвіду: есе з права та юридичної освіти». Тут на нас чекає зустріч із традиційним для Дж. Б. Вайта стилем написання: автор розповідає про прості та очевидні речі, але тексти при цьому наповнені особливою відвертістю та безпосередністю. І саме тому складається враження, ніби Дж. Б. Вайт звертається до тебе, ніби відкриває саме перед тобою таємниці власної викладацької історії, викладацької долі.

Він пише, що кожної осені, починаючи вкотре курс для студентів-юристів, він сповнений сильною та безпричинною надією на те, що буде найкращим викладачем у світі, а ці студенти будуть найкращими у світі студентами. І кожного разу ці очікування перетворюються на досвід розчарування і в собі, і в студентах. Та він усе одно переконаний, що вчиняє правильно, оскільки ці необґрунтовані надії є частиною неодмінного дарунку, що робить викладач студентам, і навпаки.

Таке розчарування спіткає нас не тільки у викладанні, але і в кожній спробі комунікації, через ті відмінності, що ніколи не можуть бути повністю подолані [10, р. 1–2].

Висновки. Праці Дж. Б. Вайта зіграли неабияку роль у становленні та оформленні «права і літератури» в окрему сферу досліджень, а також – в появі «права і літератури» як навчального курсу в багатьох університетах світу. Видається, що його доробок як науковця, як викладача, як письменника зрештою, може бути джерелом натхнення та приводом для роздумів для всіх тих, хто має стосунок до вищої юридичної освіти. Бо як зазначив згадуваний нами професор Г. Дж. Пауел (якому пощастило бути особисто знайомим із Дж. Б. Вайтом), найкраще відображає бачення Дж. Б. Вайтом того, що означає бути викладачем і людиною, девіз кардинала Ньюмена «Cor ad Cor loquitur, serce говорити до серця» [4, р. 1395]. Мабуть, в сенсі цих слів і криється особливий «відтінок» тексту відданого прихильника «права і літератури».

Список літератури:

1. Ward I. Law and Literature: Possibilities and Perspectives / I. Ward. – New York: Cambridge University Press, 2008. – 264 p.
2. Hursh J. A Historical Reassessment of the Law and Literature Movement in the United States / J. Hursh // GRAAT On-Line – 2013. – № 14. – P. 4–31.
3. White J. B. The Legal Imagination / J. B. White. – Chicago: University of Chicago Press, 1985. – 302 p.
4. Powell H. J. A Teacher / H. J. Powell. – Michigan Law Review. – 2007. – Vol. 105. – 1393–1396.
5. White J. B. The Cultural Background of the Legal Imagination / J. B. White. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1535599
6. Бурдьё П. Университетская докса и творчество: против схоластических делений / П. Бурдьё // Socio-Logos'96. Альманах Российско-французского центра социологических исследований Института социологии Российской Академии наук. – М.: Socio-Logos, 1996. – С. 8–31.
7. Bernstein B. V. Pedagogy, Symbolic Control, and Identity: Theory, Research, Critique / Basil B. Bernstein. – Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc. – 2000. – 256 p.
8. Нечитайло И. С. Понятие скрытой учебной программы: актуализация и концептуализация в проблемном поле социологии образования / И. С. Нечитайло // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2012. – № 993. – С. 176–180.
9. Листа К. А. Юридическое образование в Аргентине: от идеалов правосудия к концепции права без предвзятости / Карлос А. Листа // Общество и право: исследовательские перспективы: [сборник статей] / ред.-сост. А. Кондаков. – СПб.: Центр независимых социологических исследований, 2015. – С. 334–358.
10. White J. B. From Expectation to Experience: Essays on Law and Legal Education / J. B. White. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 2000. – 208 p.

Хижняк Ю.В.

Национального университета «Одесская юридическая академия»

ДЖЕЙМС БОЙД УАЙТ – ПРЕДАННЫЙ СТОРОННИК НАПРАВЛЕНИЯ «ПРАВО И ЛИТЕРАТУРА»

Аннотация

В статье охарактеризовано значение идей Дж. Б. Уайта для становления междисциплинарного направления «право и литература». Процесс формирования взглядов ученого показан через особенности его собственного образования и преподавательского опыта. Раскрыто содержание его представлений относительно сущности юридического образования и роли в нем произведений художественной литературы. В частности, в статье содержатся мысли Дж. Б. Уайта о недостатках образовательного процесса в высшей юридической школе. Эти недостатки касаются двух компонентов педагогического дискурса: инструктивного и регулятивного.

Ключевые слова: Дж. Б. Уайт, «право и литература», юридическое образование, инструктивный дискурс, регулятивный дискурс.

Khyzhniak Y.V.

National University «Odesa Law Academy»

JAMES BOYD WHITE – COMMITTED ADVOCATE OF «LAW AND LITERATURE»

Summary

Article deals with the significance of J. B. White's ideas for the development of interdisciplinary movement «law and literature». The formation of White's opinion was shown through the peculiarities of his own education and teacher's experience. His ideas about the nature of legal education and the role of literature in its process were disclosed. In particular, article contains White's thoughts about defects of law school education. These defects concern instructional and regulative components of pedagogic discourse.

Keywords: J. B. White, «law and literature», legal education, instructional discourse, regulative discourse.